

היכן הבלוגוספירה המשפטית בישראל?

יובל רויטמן ואיילת עוז

בשנים האחרונות אנו עדים ליצירתו של ז'אנר חדש של כתיבה משפטית. מדי יום מתפרסם בארצות-הברית, בישראל ובמדינות נוספות ברחבי העולם מספר רב של רשימות קצרות בנושאים משפטיים, שנכתבות במסגרת אתרי-אינטרנט פרטיים ושיתופיים, ובעיקר במסגרת בלוגים משפטיים ייעודיים. במפעל יצירה ענק זה, שזכה לכינוי "הבלוגוספירה המשפטית", שותפים מרצים מהאקדמיה, עורכי-דין מהשוק הפרטי ובעלי תפקידים נוספים במערכת המשפטית.

בעוד שהתפתחות הבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית לוותה בכתיבה אקדמית הפועלת לתארה, להסבירה ולנתחה, הכתיבה המשפטית באינטרנט בישראל טרם זכתה להתייחסות אקדמית כלשהי. מאמר זה מהווה, אפוא, סקירה ראשונה של מפעל "הבלוגוספירה המשפטית" בישראל. ראשית, המאמר מתאר את המבנה הנוכחי של הבלוגוספירה המשפטית הישראלית ומציג לראשונה אינדקס של הבלוגים המשפטיים הפועלים בישראל בשפה העברית. בסמוך להצגה זו, מפורטות הסיבות המבניות והמוסדיות לכך שהבלוגוספירה המשפטית בישראל מצומצמת ביותר ביחס לבלוגוספירה המשפטית הרחבה והמפותחת בארצות-הברית. שנית, במישור הנורמטיבי, מפורטות ההשלכות החברתיות שיש למפעל יצירה זה, המצדיקות התייחסות רצינית אליו מצדם של אלו המעוניינים לקדם שינוי חברתי. בהקשר זה נטען כי בלוגוספירה משפטית משגשגת תגביר את הנגישות למשפט בישראל, תערב את הציבור הרחב בחשיבה על סוגיות משפטיות ותתרום ליכולתם של משפטנים להשפיע על השיח הציבורי.

הקדמה

יש הטוענים כי בבלוגוספירה טמון עתידה של ההגות המשפטית;¹ אחרים טוענים כי מדובר בתחביב ותו לא. כך או אחרת, בשנים האחרונות אנו עדים ליצירתו של ז'אנר חדש של כתיבה משפטית. מדי יום מתפרסם בארצות-הברית ובעולם כולו מספר רב של רשימות קצרות בנושאים משפטיים, שנכתבות במסגרת אתרי-אינטרנט פרטיים ושיתופיים, ובעיקר במסגרת בלוגים משפטיים ייעודיים. במפעל יצירה ענק זה שותפים מרצים מהאקדמיה, עורכי-דין מהשוק הפרטי, סטודנטים מבתי-הספר למשפטים, ספרנים מהספריות המשפטיות ובעלי תפקידים נוספים במערכת המשפטית.² בעוד שהתפתחות הבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית לוותה בכתיבה אקדמית הפועלת לתארה, להסבירה ולנתחה,³ הכתיבה המשפטית האינטרנטית בישראל טרם זכתה לכל התייחסות

אקדמית. במאמר זה נערוך סקירה ראשונה של מפעל "הבלוגוספירה המשפטית" בישראל. ראשית, נתאר את המבנה הנוכחי של הבלוגוספירה המשפטית הישראלית, תוך ניסיון להבין מדוע היא מצומצמת כל כך ביחס לבלוגוספירה המשפטית הרחבה והמפותחת בארצות-הברית. נוסף על כך, נבחן את ההשלכות החברתיות שיש למפעל יצירה זה, המצדיקות התייחסות רצינית אליו מצדם של אלו המעוניינים לקדם שינוי חברתי. טענתנו תהיה כי בשל חשיבותו הציבורית של עולם המשפט לקיומה של חברה דמוקרטית, ישנה חשיבות מיוחדת לפלורליזציה של הדיון המשפטי ולהפצה רחבה של הידע בתחום זה. כפי שנראה, בלוגוספירה משפטית משגשגת תוכל להגביר את הנגישות למשפט, תערב את הציבור הרחב בחשיבה על סוגיות משפטיות ותתרום ליכולתם של משפטנים להשפיע על השיח הציבורי. חשיבותן של מטרות אלה מתחדדת נוכח המקום המרכזי שיש לשיח המשפטי בדיון הציבורי בישראל.

1. על הבלוגוספירה המשפטית: מושגי יסוד

אבני היסוד של הבלוגוספירה המשפטית הם הבלוגים המשפטיים. המונח בלוג, שהוא הלחם של הביטוי "Web Log" (יומן רשת), הוא חדש יחסית, אך כבר נתפס כמונח מקובל ונפוץ. בלוג הוא אתר אינטרנט שבו נכתבות רשומות ("פוסטים", בעגה המקובלת בשיח הפופולארי על האינטרנט), הכוללות תיאור חוויותיו האישיות של הכותב, מאמרי-דעה והגיגים בתחומים שונים. בניגוד לכתיבה המתפרסמת בעיתונות הממוסדת, בלוגים בדרך-כלל אינם כפופים לעריכה חיצונית, ומהווים אמצעי לקשר ישיר ובלתי-אמצעי בין הכותב לבין קוראיו. אופיים של בלוגים נע מכתיבה אישית לחלוטין ועד לכתיבה מקצועית המבקשת להפיץ מידע מעודכן לקוראי הבלוג בתחומי עיסוקו. תכני הבלוג גלויים, ככלל, לגולשי האינטרנט לשם קריאה, ובדרך כלל קוראי הבלוג מוזמנים להגיב לדברים ולקיים דו-שיח עם הכותב ועם הקוראים האחרים. ברוב המקרים הרשומות מסודרות בבלוג על-פי סדר כרונולוגי הפוך, כאשר הפוסט החדש ביותר מופיע בהתחלה והישן ביותר בסוף. חלק מהבלוגים כולל קישור והפנייה לאתרים נוספים, ובעיקר לבלוגים אחרים (את רשימת הקישורים נהוג לכנות "בלוגרול"). קשרים הדדיים אלו בין הבלוגים השונים – באמצעות קישורים, תגובות וקשרים ברשתות חברתיות – הם אלו המחברים בלוגים עצמאיים שונים לכדי קהילה אינטרנטית אחת (גם אם מבוזרת), ומצדיקים התייחסות למכלול הבלוגים כאל מקשה אחת, היא "הבלוגוספירה". בשפה האנגלית ההתייחסות לבלוגים משפטיים היא באמצעות הביטוי Blawg, שהוא הלחם של המילים Law ו-Blog. בהתאמה, הבלוגוספירה המשפטית מכונה Blawgosphere.

מה הוא בלוג משפטי, להבדיל מבלוג אישי או פוליטי? יש הטוענים כי לא ניתן כלל לאפיין את הבלוג המשפטי,⁴ מכיוון שתחת הכותרת "בלוג משפטי" ניתן לכלול בלוגים מסוגים שונים. ישנם בלוגים משפטיים הכוללים דיונים מעמיקים בסוגיות משפטיות וחברתיות ככדות משקל; אחרים כוללים בעיקר הפניות לחידושים בתחום משפטי מסוים; ישנם בלוגים המתמקדים בחוויות מקצועיות מעולם המשפט של הכותבים; אחרים מוקדשים להבעת דעה בעניינים שעל סדר היום המשפטי; וחלק מהבלוגים משלב בין כתיבה מקצועית לבין כתיבה אישית, העוסקת בחייו ומחשבותיו של הכותב. פעמים רבות בלוגים משפטיים כוללים גם פוסטים בתחומי העניין של הכותב, אף שהם חורגים בצורה מובהקת מן התחום המשפטי. לצורך הדיון הנוכחי נבקש להימנע מהגדרה קשיחה למושג "בלוג משפטי", ונכלול במסגרתו כל בלוג שהוא בעל זיקה מהותית לתחום

המשפט. הדוגמאות שנציג בהמשך, וכן הטיפולוגיה של סוגי הבלוגים אותה נפתח להלן, תבהרנה את מהות הבלוג המשפטי, מבלי לתחום את גבולות הדין באופן קשיח.

2. הערך החברתי של הבלוגוספירה המשפטית

א. הבלוגוספירה המשפטית כממלאת חלל בכתיבה המשפטית

הכתיבה המשפטית האקדמית המקובלת, המתפרסמת בכתבי-עת משפטיים, מתאפיינת בפורמליות רבה. פעמים רבות מדובר במאמרים ארוכים, המתפרשים על-פני עשרות רבות של עמודים ומפנים באופן תכוף למראי מקום רבים. נוסף על כך, בשנים האחרונות אנו עדים לשיטפון של כתיבה אקדמית בתחום המשפט, שהוא פועל יוצא של ריבוי כתבי-העת המשפטיים המתפרסמים בארצות-הברית ובעולם. חלק ניכר מכתבי-העת המשפטיים נגיש לקהל המשפטנים בלבד, באמצעות מאגרי מידע משפטיים אשר הגישה אליהם כרוכה בתשלום כספי משמעותי. נוסף על כך, מכיוון שהעיסוק המשפטי האקדמי הפך ליותר בין-תחומי ולפחות דוקטרינרי, המאמרים עוסקים פחות מבעבר בהתפתחויות משפטיות שוטפות ויותר בסוגיות תיאורטיות מופשטות. התוצאה של כל האמור לעיל היא שהכתיבה האקדמית בתחום המשפט אינה נגישה לציבור הרחב, כמעט ואינה עוסקת בפרקטיקה המשפטית, והופכת לפחות רלוונטית גם לקהל עורכי-הדין והשופטים.⁵ הבלוגוספירה המשפטית, המשוחררת מכבלים אלו, מאתגרת את הכתיבה האקדמית המקובלת ופותחת את שעריה בפני קהלים חדשים. בכך היא מקדמת את הפצת הידע המשפטי המקצועי ואת הנגשתו לקהל המשפטנים ולציבור הרחב. ידע משפטי שהיה בעבר מסוגר מאחורי חומותיו הגבוהות של "מגדל השן" האקדמי ונגיש לקבוצות מסוימות בלבד, הופך לזמין לציבור הרחב. באופן זה הבלוגוספירה המשפטית משלימה את הכתיבה האקדמית המקובלת ומאפשרת גם לאקדמאים להפיץ דעותיהם במדיום נוסף.⁶ אוריין קר (Kerr), מרצה למשפט פלילי באוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון ומשתתף קבוע בבלוג הנפוץ *The Volokh Conspiracy*, טוען בהקשר זה כי הבלוגוספירה המשפטית יוצרת מסגרת ראויה למרצים למשפטים המבקשים להיות "אינטלקטואלים ציבוריים", העוסקים בנושאים שעל סדר היום ומשפיעים עליו.⁷ נוסף על כך, הבלוגוספירה המשפטית מנגישה את הידע האקדמי לא רק לקהל הרחב אלא גם לציבור עורכי-הדין, שאף לו אין נגישות, ודאי לא בצורה מלאה, לכתיבה האקדמית הרגילה. ערויות אנקדוטליות שהגיעו אלינו במהלך כתיבת המאמר מצביעות על כך שעורכי-דין אכן עושים שימוש בדיונים אקדמיים המתקיימים בבלוגים במסגרת ההכנה לטיעון בבית-המשפט, ולעתים אף בכתבי-בית-דין המוגשים לכתב-המשפט. כדאי לציין שהבלוגוספירה אינה הכלי החדשני היחיד המאתגר את כתב-העת האקדמי ככלי להפצת רעיונות. כיום מתפתחות מגוון דרכים לפרסומים נגישים וזמינים יותר, המערערים אט-אט את הדיכטומיה הברורה שבין "כתיבה אקדמית" לכתיבה חופשית או פובליציסטית.⁸ כך, למשל, בשנים האחרונות מופיעים עוד ועוד כתבי-עת אקדמיים המתפרסמים באינטרנט ומבקשים להנגיש את הכתיבה האקדמית לקהל הרחב. דוגמה אחת לכתבי-עת אלה היא כתב-העת האינטרנטי "משפטים על אתר", הנלווה לכתב-העת הוותיק "משפטים" בהוצאת האוניברסיטה העברית. מטרתו של "משפטים על אתר", בדומה למטרתו של בלוג משפטי-אקדמי, היא "להוות במה לכתיבה אקדמית שתהיה נגישה הן לאקדמאים והן לציבור המשפטנים הרחב, ולאפשר פרסום מהיר, אקטואלי ועדכני".⁹ דוגמה נוספת היא כתב-העת "מעשי משפט – כתב-עת למשפט ולתיקון חברתי", היוצא מטעם תוכנית "המשפט בשירות הקהילה" בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב ובו מתפרסם גם מאמר זה. המאמרים המוגשים לכתב-העת מוגבלים בהיקפם וכותביהם

מתבקשים שלא להרבות בהערות השוליים. יצורי-כלאיים בין כתיבה אינטרנטית-בלוגרית לבין כתיבה אקדמית נפוצים גם בעולם, למשל על-ידי שילוב בלוגים באתרי כתבי-העת האקדמיים.¹⁰ דוגמה מרתקת לטשטוש הגבולות בין הכתיבה בבלוגים לכתיבה האקדמית היא כתב-העת *The Law Journal* (<http://journaloflaw.us>), אשר במסגרת מדור שנקרא *The Post* בוחר רשומות בולטות מן הבלוגוספירה המשפטית ואוגד אותן במסגרת כתב-עת מסורתי.

ואולם, הבלוגוספירה המשפטית אינה מסייעת רק בהפצת הידע הקיים, אלא אף מקדמת ייצור ידע משפטי חדש, מידי ואקטואלי. יתרון מובהק של הבלוגוספירה המשפטית על-פני הכתיבה האקדמית המקובלת הוא היכולת להגיב בזמן-אמת לאירועי השעה המשפטיים. הפרסום בבלוגוספירה המשפטית הוא מידי – פרסום פוסט בבלוג משפטי יכול להתבצע זמן קצר לאחר פרסומו של פסק-דין בעל חשיבות או אירוע משפטי אחר, והוא אינו טעון, לרוב, עריכה חיצונית. דוגמה מובהקת לכך הוא הדיון המשפטי המתנהל בעקבות פרסום פסקי-דין של בית-המשפט העליון האמריקאי. בעוד שבעבר, מרגע פרסומו של פסק-הדין ועד לפרסום מאמרים המתייחסים אליו ומנתחים אותו היו חולפים חודשים רבים, כיום זמן התגובה הוא מספר ימים, ולעתים אף שעות בודדות.

יתרון נוסף של הבלוגוספירה המשפטית הוא העובדה שהיא מאפשרת להציג רעיונות "קטנים", קרי, רעיונות שאינם יכולים להחזיק מאמר אקדמי מפורט, אך עם זאת יש בהם תרומה ממשית לשיח המשפטי והציבורי. הבלוגוספירה המשפטית מהווה אמצעי קיבול ראשוני לרעיונות אלו, טרם יזכו לגימור ולגיבוש במסגרת הכתיבה האקדמית המסורתית. היא אף מאפשרת להבחין בין רעיונות שראויים לפרסום במסגרת מאמר אקדמי רחב יריעה לבין רעיונות שראויים לפרסום בהיקף מצומצם יותר בבלוגוספירה. כל המאפיינים הללו מובילים לכך שבמסגרת הבלוגוספירה המשפטית מיוצר ידע משפטי חדש – כזה המנתח את השוטף והעדכני, ולא רק את התיאורטי והעיוני – שלא היה מיוצר במסגרת הכתיבה האקדמית המסורתית. על רקע האמור, יש הטוענים כי כתיבה בבלוג משפטי צריכה להיתפס כחלק אינהרנטי מתפקידו של מרצה למשפטים.¹¹ בהקשר זה ראוי לציין כי באופן ספציפי באשר לאקדמיה הישראלית, ישנה חשיבות מיוחדת לכתיבה בבלוגים. הכתיבה האקדמית בישראל ממוקדת פעמים רבות בנעשה מעבר לים, וזאת מתוך רצון לפרסם בכתבי-עת מובילים, בעיקר בארצות-הברית. על רקע זה, התמקדות בכתיבה אקדמית מסורתית בלבד מגבילה מאוד את מעורבות האקדמיה המשפטית בענייני החברה השוטפים ואת היקף העניינים לגביהם מובעת דעת האקדמיה המשפטית.

אומנם, גישה שמרנית תגרוס כי רק כתיבה אקדמית העומדת באמות המידה המקובלות יכולה להיתפס ככזו שמקדמת את הידע המשפטי. על פי קו מחשבה זה, הבלוגוספירה המשפטית מביאה לרידוד השיח המשפטי ולא יבור יתרונותיו של השיח האקדמי על-פני השיח העיתונאי והחברתי המקובל. הכתיבה בבלוגים, כך ניתן לטעון, אינה עומדת במסגרות האקדמיות המקובלות (המבוססות על מחקר ממושך, הצגה בכנסים וביקורות של מספר עורכים), ועל כן אין ערובה לדיוק ולמהימנות הדברים המתפרסמים בהם. כמו כן, על פי גישה זו, הדפוס הכרונולוגי ההפוך שבו מעוצבים מרבית הבלוגים המשפטיים נותן עדיפות למחשבותיו העדכניות של עורך הבלוג על-פני מחשבותיו החשובות.¹² אך הבלוגוספירה מוכיחה כי המנגנונים המוסדיים המסורתיים אינם הערובה היחידה לשמירה על איכות הכתיבה; קיימים מנגנונים חלופיים לעידודה של כתיבה איכותית. בבלוגוספירה, יותר מאשר בספירות אחרות, נוצר הידע המשפטי כחלק מתהליך במסגרתו טענות, רעיונות ודעות מועלים ונבחנים בתהליך מתמשך של ביקורת, דיאלוג וניסוח מחדש. להלן נבאר עמדה זו.

ראשית, בכתיבה האקדמית הרגילה הניסיון ליצור דו-שיח אקדמי הוא חלקי, ואינו תמיד צולח. במקרים רבים הדיון האקדמי מתבצע באמצעות פרסום מאמר תגובה למאמר המקורי, ולאחר מכן מאמר תגובה לתגובה – כאשר כמובן כל שלב כזה אורך זמן רב. נוסף על כך, במסגרת האקדמית המסורתית השיג והשיח מוגבלים למספר מצומצם ביותר של משתתפים (למשל, אך ורק למשתתפים בכנס או בסדנא). לעומת זאת, במרבית הבלוגים המשפטיים הציבור הרחב וקהל המשפטנים מוזמנים לפרסם תגובות לפוסטים המתפרסמים, בין אם כתגובה קצרה לפוסט עצמו ובין אם על דרך של כתיבת פוסט עצמאי המקשר לפוסט המקורי ("טרקבק"). דבר זה מאפשר לקיים שיח מתמשך בין הכותב לבין קהל קוראיו ובין קהל הקוראים לבין עצמו. יתרה מזו: אפשרות התגובה המיידית מביאה לפיקוח בפועל על הידע המשפטי הנוצר בבלוגוספירה המשפטית. ראשית, טיעונים חלשים נחשפים וזוכים לביקורת אפקטיבית ומיידית – במקרים רבים ניתן לראות כי טענות שהועלו בפוסט המקורי הופרכו או בוקרו בתגובות קוראי הבלוג. מנגנון פיקוח מסוג נוסף נוצר על-ידי האתרים הסוקרים את הבלוגוספירה המשפטית והמפרסמים פוסטים נבחרים מתוכה. שנית, כותב של בלוג משפטי יקשר, בדרך-כלל, בגוף הטקסט למקורות עליהם הוא נסמך (הפנייה לפסק-דין, לדבר חקיקה, לכתבה עיתונאית וכד'). קישוריות זו יוצרת חווית קריאה ולימוד שונות לגמרי מאלו המתלוות לקריאת טקסט אקדמי מסורתי, ומאפשרות לקוראי הבלוג לגבש את דעתם העצמאית באשר לנטען על-ידי כותב הבלוג, ובעת הצורך אף לבקר אותו. שלישית, אופייה הפתוח של הכתיבה בבלוגים ורבגוניותו של קהל הקוראים הפוטנציאלי מזמינים ביקורת שאינה רק משפטית, אלא גם כזו שמקורה בדיסציפלינות שונות, באופן שיכול להעשיר את נקודת המבט על הסוגיה הנדונה ולהרחיב אותה. באופן זה, בלוגים משפטיים יכולים לקדם יצירת קהילה המורכבת גם מקהלים חדשים שאינם מעורבים בשיח המשפטי-האקדמי. לסיכום, גם אם אין המדובר במנגנוניים רשמיים שנועדו להחליף את מנגנוני-הסינון האקדמיים הרגילים, אלא באינטראקציה חברתית בלתי-פורמלית, יש במנגנונים אלה כדי להבטיח בפועל את איכות הנכתב, ויותר מזה, להוות מדד לרמת העניין שהוא מעורר ולרלוונטיות שלו לקהלים רחבים. יתרה מכך, ניתן להניח כי רצונו של הכותב בבלוג המשפטי לשמור על המוניטין המקצועי שלו, בצירוף עם המנגנונים שתוארו לעיל, יהוו ערובה לכתיבה איכותית.

הכתיבה בבלוגוספירה המשפטית מאפשרת גם עירוב של קהלים חדשים בכתיבה המשפטית. קהל אחד הוא ציבור הכותבים שאינם מצויים במרום ההיררכיה האקדמית, כמו כותבים צעירים ונטולי משרה אקדמית. לבלוגוספירה המשפטית השפעה על המעמדות באקדמיה המשפטית, והיא מרככת את ההיררכיה הקבועה בה. על אף שנכון לעת הזו הכתיבה בבלוגים אינה תורמת באופן משמעותי לקידום מוסדי, הן בישראל והן בארצות-הברית (ועל כן יש הטוענים כי במיוחד עובר לשלב הקביעות, השקעת הזמן בבלוגוספירה המשפטית אינה יעילה), הכרה במסגרת הבלוגוספירה המשפטית מסייעת לכותבים צעירים לפרסם בכתבי-עת משפטיים ומובילה להזמנת הכותב להשתתף בפורומים ובכנסים מקצועיים. נוסף על כך, גם ללא תועלת מקצועית ישירה, נראה כי הכתיבה בבלוגים מחזקת את כוחם של חוקרים צעירים – שנגישים יותר לבלוגוספירה המשפטית, כאנשים המורגלים במדיה החדשה, ומנגד מתקשים יותר לפרסם בכתבי-העת המדעיים, משיקולים של ותק ומוניטין. נוסף על כך, היא מאפשרת לפריפריה המשפטית, קרי, לחוקרים הפועלים בלתי-ספר למשפטים שאינם בראש הדירוג האקדמי, לזכות במעמד ובהשפעה. כך עשויות להישמע גם דעות שאינן בקונצנזוס ואינן מבוטאות על-ידי חוקרים בכתיבה-הספר המובילים.

קבוצה חשובה ומרכזית נוספת שהבלוגוספירה מדרבנת להשתתף בשיח הציבורי המשפטי היא ציבור עורכי-הדין, שממעט להיות מעורב בכתיבה אקדמית רגילה. הכתיבה בבלוגוספירה –

המשרתת גם צרכים של פרסום עצמי ובניית מוניטין בתחום העיסוק¹³ – מעורדת את עורכי-הדין להביע את עמדותיהם ביחס לעניינים משפטיים שונים ולהציג נקודת מבט חדשה, שחסרה במידה רבה מהדיון האקדמי. יתרה מכך, לאור הזיקה הישירה שבין ציבור עורכי-הדין לבין עולם המעשה, הסוגיות המעסיקות אותם שונות מאלו שמעסיקות את העולם האקדמי; כפועל יוצא מכך ניתן לראות כי התוכן שנוצר על-ידם במסגרת הבלוגוספירה הוא שונה וייחודי, ובמידה רבה רלוונטי יותר לציבור הכללי. ניתן למתוח על כתיבת עורכי-דין בבלוגוספירה ביקורת דומה לזו המופנית כלפי כתיבה אקדמית במסגרת זו, ובראש ובראשונה סוגיית היעדרם של מנגנונים מוסדיים מסורתיים לפיקוח על איכות הכתיבה. ברם, הטענות שהועלו לעיל ביחס למענה שנותנים המנגנונים הייחודיים של הבלוגוספירה יפים אף בהקשר זה.

ב. התרומה החברתית של הבלוגוספירה המשפטית

עד כה עסקנו באופן שבו הבלוגוספירה המשפטית משפיעה על ההגות המשפטית האקדמית. בחלק זה נבקש לבחון האם לבלוגוספירה המשפטית השפעה חברתית, ואם כן, מהי. ניתן להתייחס למשמעות החברתית של הבלוגוספירה המשפטית בשני מישורים נפרדים: האחד נוגע להגברת הנגישות לעזרה משפטית ולמידע משפטי עבור הפרט והציבור הרחב, ובמיוחד אוכלוסיות שאין באפשרותן לקבל ייעוץ משפטי פרטני בתשלום. השני נוגע לשינוי חברתי רחב יותר ולהשפעה על יחסי הכוחות בחברה.

מישור הנגישות לעזרה משפטית מתקשר באופן טבעי לכתיבה המשפטית בבלוגים שכן, כאמור, ההיבט העיקרי המבחין בין הבלוגוספירה המשפטית לבין ההגות המשפטית המסורתית היא הנגישות לציבור הרחב. בעוד הכתיבה המסורתית מבקשת לפנות לקהל חוקרים מקצועי, הנגיש למאגרי המידע המשפטיים והמסוגל להתמודד עם היקפי הכתיבה המשפטית ומורכבותה, הבלוגים המשפטיים מכוונים לתפוצה רחבה, וכפועל יוצא מכך נעשה שימוש בשפה פחות מקצועית, שהיא נגישה ומובנת יותר לקהל הרחב. הבלוג המשפטי, אם כן, מעמיד לשימוש הציבור הרחב, ללא תשלום, ידע מקצועי נרחב, שבעבר לא עמד לרשותו. הנגישות לידע המשפטי המקצועי עשויה להעצים קהילות שאינן נוטלות חלק בשיח המשפטי האקדמי, כפועל יוצא מהשפה הגבוהה בו הוא מתנהל ומחסמי הנגישות השונים. בכך מצטרפת הכתיבה בבלוגים המשפטיים לתופעה המבורכת של הנגשת הידע המשפטי לקהלים רחבים, לרבות באמצעות שימוש באינטרנט ובמדיה חברתית: בפורומים משפטיים המעניקים ייעוץ משפטי ראשוני לקהל הרחב, או דרך אתרים כגון "כל-זכות" (www.kolzchut.org.il), שמטרתו לספק לאוכלוסיות מוחלשות מידע ברור ומעודכן באשר לזכויות העומדות להן. הכתיבה בבלוגים מאפשרת לשלב את השיח המשפטי בדיון רחב ופורה עם הקהילה החברתית כולה, ובכללה עם הציבור הרחב וחסר ההשכלה המשפטית.¹⁴ עצם הנגשתו של הידע המשפטי לציבור הרחב מאפשרת לו ליטול חלק בדיונים משפטיים ולהוציא אותם מגדר הדברים המוגבלים ליודעי ח"ן בלבד. כך משמשת הכתיבה בבלוגים דרך יעילה לעודד תקשורת ישירה בין קהל המשפטנים לבין הציבור הרחב.

מישור נוסף של השפעה חברתית שיש לבלוגוספירה המשפטית יוצא מגדר הסיוע לפרט. עניינו בקידום שינוי חברתי, תודעתי ופוליטי אשר מכוון לשנות את מערך הכוחות החברתי ולהעניק כוח ונראות לקבוצות מוחלשות. פוטנציאל זה לשינוי חברתי נובע מכך שבניגוד לכתיבה בתקשורת הממוסדת (למשל על-ידי מאמרי דעה בעיתונות), על הבלוגוספירה אין שליטה מרכזית. נוסף על כך, חסמי הכניסה לבלוגוספירה, הטכנולוגיים והכלכליים, נמוכים ביותר – פתיחת בלוג במסגרת פלטפורמות קבוצתיות אינה דורשת בדרך-כלל כל השקעה כספית או התמצאות טכנולוגית מעבר

לשימוש בדפדפן. לבסוף, נכון לעת הזו הבלוגוספירה איננה נשלטת על-ידי בעלי ההון, אשר להם השפעה משמעותית על כלי התקשורת המסורתיים, ואשר על כן הבלוגוספירה פתוחה במידה רבה גם להבעת דעות יוצאות-דופן או רדיקליות, וכן דעות שהבעתן אינה נתמכת על-ידי בעלי ההון ואינה מקודמת על-ידי יחצ"נים בתשלום. בה בעת יש לזכור כי עיקר תעבורת הקוראים ברשת האינטרנט היא באתרי התקשורת הממוסדת, הנשלטים על-ידי בעלי ההון, ולא בבלוגים עצמאיים. ברי, כי גם על בלוגרים רבים מופעלות מערכות לחצים שונות. כך, למשל, בלוגרים יחששו להתייחס באופן ביקורתי למקום עבודתם, או להציג עמדות שתיתפסנה כקונטרוברסליות; אך נראה כי לחצים אלו פחותים מן הלחצים המופעלים במסגרת העולם הבלתי-מקוון. ואכן, מעניין לראות כי רובם המוחלט של הבלוגים המשפטיים נחתמים על-ידי כותביהם בשם המלא, ואך מעט מהם נכתבים בעילום שם או תחת שם בדוי. יחד עם זאת, לא ניתן לשלול את החשש כי כבר היום נעשה שימוש מניפולטיבי בכסות ה"אותנטית" של כתיבת בלוג, כדרך לפרסום ישיר או סמוי. חשש זה אף עשוי להפוך למשמעותי יותר בעתיד, אם הבלוגוספירה המשפטית תהפוך מספירה מבוזרת ופריפריאלית יחסית לספירה מרכזית בדיון הציבורי. כך, למשל, יש חשש כי תופעת המגיבים המקצועיים, הנשכרים על-ידי בעלי עניין או משרדי יחסי ציבור לקידום אג'נדה זו או אחרת ומביעים את עמדותיהם מבלי לחשוף את השתייכותם, תחדור גם לעולם הבלוגוספירה המשפטית – ובמיוחד לבלוגים ממוסדים, בלוגים פופולאריים במיוחד, או בלוגים הממומנים ומעודדים על-ידי אמצעי התקשורת הממוסדים.

על החשיבות של הבלוגוספירה לקידום דעות בלתי-פופולריות עמד פול באטלר (Butler), מרצה למשפטים מבית-הספר למשפטים של אוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון, אשר הציג במאמר דעה קצר את המשמעות החברתית של הבלוגוספירה המשפטית, וזאת בהתבסס על ניסיונו האישי.¹⁵ באטלר כתב בבלוג BlackProf.com, שאיגד מספר מרצים למשפטים ממוצא אפריקאי-אמריקאי. לדבריו, הוא ראה צורך להתאגד עם מרצים נוספים על-מנת לגבש קהילה מתאימה, שתאפשר לו להתמודד עם התגובות הנזעמות שהוא צפה שכתובתו האקדמית הרדיקלית תעורר. לדבריו, "הכתיבה בבלוג מאפשרת לומר: [...] אתם אינכם מפחידים אותנו". בהסתמך על דברי המשוורת אודרה לורד, שאמרה: "שירה אינה מותרות", באטלר מציין כי "כתיבה בבלוג אינה מותרות. זו הדרך הטובה ביותר להעביר כוח לציבור. יותר אנשים קראו את הפוסטים שלי מאשר את כל המאמרים שכתבתי גם יחד. באמצעות הבלוג יש לנו דרך חדשה להתחבר, ללמד וללמוד מאנשים רבים שאינם יודעים מה זה כתב-עת משפטי, ולא אכפת להם מכך". הוא מסיים את דבריו באמירה "הבלוג שלנו אולי לא ישנה את ההגות המשפטית, אבל הוא סייע לתשעה חוקרי משפט אפריקאיים-אמריקאיים לדבר על וללמוד מהקהילה שהם משרתים".

פתיחות זו ביחס לקולות מושקפים ופריפריאליים מאפשרת, באופן תיאורטי, גם לקבוצות מוחלשות אחרות למצוא קול וכוח בבלוגוספירה; אך נדמה כי באשר לקבוצות אלה, גם החסמים הנמוכים-יחסית להשתתפות בבלוגוספירה גבוהים מדי, ומונעים מקבוצות אלו לנצל את הכלים המבוזרים לטובתן. מכיוון שהנגישות של קבוצות מוחלשות (קשישים, עניים וכאלה שאינם דוברי עברית) לכלים האינטרנטיים היא נמוכה באופן משמעותי מזו של קבוצות חזקות בחברה,¹⁶ גם יכולתם של קהלים חדשים, שאינם מעורבים בשיח הציבורי הרגיל, לתרום ולהשפיע במסגרת הבלוגוספירה שלא באופן מתווך, היא נמוכה. אך יחד עם זאת, הבלוגוספירה כן מעניקה מקום רחב-יחסית לכתיבה המשקפת את האינטרסים של קבוצות מוחלשות אלו, באמצעות נציגיהן ותומכיהן מקרב קבוצות חזקות (כגון עורכי-דין, פעילים חברתיים וכו') המבקשים להביא את קולם לשיח בבלוגוספירה.

3. מבנה הבלוגוספירה המשפטית וטיפולוגיה של סוגי הבלוגים

א. הבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית

כפי שיפורט בהמשך הדברים, הבלוגוספירה המשפטית בישראל עדיין בחיתוליה. לעומת זאת, בארצות-הברית הבלוגוספירה המשפטית כבר הגיעה לבשלות, כשהיא כוללת אלפי בלוגים הנכתבים על-ידי כותבים ממגזרים שונים של הקהילה המשפטית, והמושכים תשומת לב אקדמית וציבורית רבה. בשל מרכזיותה, הבלוגוספירה המשפטית שם זכתה לתיאור מקיף אף בכתיבה האקדמית המשפטית.

נראה כי הבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית החלה מתגבשת וצוברת תאוצה בשנת 2002. כך, בתחילת שנת 2003 התפרסם המדריך המקוון הראשון של הבלוגים המשפטיים באתר Blawg.com, והרשימה כללה 57 אתרים. בשנים שלאחר מכן הבלוגוספירה המשפטית גדלה במהירות רבה, כאשר בשנת 2006 דובר על כ-600 בלוגים משפטיים, מתוכם 235 בלוגים המנוהלים על-ידי מרצים למשפטים, ואילו כיום מדובר על סדר גודל של בין 2,000 ל-3,000 בלוגים משפטיים.¹⁷ הבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית מגוונת, ונוטלים בה חלק מגזרים שונים בקהילה המשפטית. מקום מרכזי שמור לקהילה האקדמית, ובמסגרת זו מרצים רבים למשפטים מנהלים בלוגים אישיים או נוטלים חלק בבלוגים קבוצתיים. קבוצה מרכזית שנייה הם עורכי-דין פעילים, המנהלים בלוגים מקצועיים בתחומי עיסוקם. ככל שהבלוגוספירה המשפטית הלכה וזכתה למעמד מרכזי, כך הצטרפו אליה עורכי-דין ממשרדים מרכזיים וכולטים יותר.¹⁸ הבלוגוספירה המשפטית נתפסת כיום בקרב ציבור עורכי-הדין כאמצעי לגיטימי במסגרת מערך יחסי הציבור שלהם. גורמים נוספים הנוטלים חלק בבלוגוספירה המשפטית הם התקשורת המשפטית, ארגונים ציבוריים חוץ-ממשלתיים ואף הספריות המשפטיות.

מגוון והיקף הבלוגים המשפטיים בארצות-הברית הוא רחב ביותר, ועל כן קשה מאוד להציג טיפולוגיה סדורה וברורה של הבלוגוספירה המשפטית שם. ואולם, על בסיס מדריכים אינטרנטיים לבלוגוספירה המשפטית שהתפתחו בעקבות התרבות הבלוגים המשפטיים (כדוגמת מדריך הבלוגים המשפטיים של האתר USLaw.com), וכן רשימות דירוג של הבלוגוספירה המשפטית המציינות מדי שנה את הבלוגים המשפטיים הבולטים,¹⁹ ניתן לאפיין את הבלוגוספירה המשפטית ככוללת בלוגים בתחומים הבאים: (1) בלוגים משפטיים כלליים, הנכתבים לרוב על-ידי קבוצת כותבים; (2) בלוגים המתמחים בתחום משפטי מסוים (משפט פלילי, משפט מסחרי, וכד') או בתיאוריה משפטית מסוימת; (3) בלוגים המתמחים בתי-המשפט (כדוגמת הבלוג SCOTUSblog העוקב אחר פעילות בית-המשפט העליון האמריקאי); (4) בלוגים העוסקים בהכשרה המשפטית וכלימודי המשפטים; (5) בלוגים העוסקים בהיבטים מעשיים של מקצוע עריכת-הדין (ניהול משרד, דרכי שיווק, אומנות המשא-ומתן, ליטיגציה, וכד'); (6) בלוגים המספקים חדשות משפטיות; (7) בלוגים העוסקים בניהול ושימור הידע המשפטי, לרבות ניהול ספריות למשפטים; (8) בלוגים המלווים פרסומם של ספרים חדשים בתחום המשפט;²⁰ (9) מטא-בלוגים, המרכזים את הפוסטים הטובים ביותר, לדעת כותביהם, בבלוגוספירה המשפטית²¹ או מדרגים את הבלוגים המשפטיים. חשוב לציין, כמובן, שמעבר לבלוגים משפטיים מובהקים, חלק גדול מן הבלוגים הפוליטיים עוסק באופן תכוף בנושאים משפטיים, נוכח החפיפה המשמעותית בין דיונים משפטיים לפוליטיים. יחד עם זאת, במסגרת זו בחרנו לעסוק בבלוגים משפטיים מובהקים, המתמקדים במידה רבה באספקטים משפטיים ופונים לקהל המעוניין בנקודת מבט משפטית באופייה.

תופעה מרכזית שהשפיעה על מבנה הבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית היא המעבר מכותבים בודדים, שניהלו בלוגים אישיים או בלוגים שעסקו בתחומי משפט נפרדים, לבלוגוספירה הנשלטת על-ידי בלוגים קבוצתיים, שחלקם אף זכו לכינוי "Blog Empire".²² הבלוגים הקבוצתיים מנוהלים על-ידי קבוצה קבועה של כותבים, שהם פעמים רבות אנשי אקדמיה, לרוב סביב אג'נדה או נושא משותף. אחד הדפוסים הבולטים של הבלוגים הקבוצתיים הם הבלוגים הפקולטיים, קרי, בלוגים קבוצתיים המזוהים עם בתי-ספר למשפטים.²³ הבלוגים הקבוצתיים נהנים משני יתרונות מרכזיים ביחס לבלוגים האינדיבידואליים: הם מפחיתים מהמאמץ הרב הנדרש מהבלוגר הבודד לשמר ולעדכן את הבלוג באופן תדיר, והם מספקים לקורא "מוצר" מגוון יותר, עשיר יותר ומאורגן יותר. נוסף על כך, כאשר מספר אנשי אקדמיה מנהלים בלוג משותף, הדבר יוצר מראש תשתית לקהילה מעורבת ומתעניינת, שכן מנהלי הבלוג עצמם מגיבים אחד לדברי חברו. זאת ועוד, שיתוף הפעולה בין כותבים בנושאים שונים מאפשר לפנות לקהלים רחבים יותר ולא רק לקהל המתעניין בנושא מצומצם יחיד.

לבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית ישנה השפעה של ממש על השיח הציבורי והמשפטי, אף שקשה לאמוד במדויק את היקפה. היקף הכניסות לבלוגים המשפטיים המובילים הוא מרשים. כך, לדוגמה, בבלוג הקבוצתי המשפיע The Volokh Conspiracy במקרים מדי יום כ-33 אלף איש. נוסף על כך, בבלוגים משפטיים רבים ניתן להבחין בתגובות רבות הנלוות לפוסטים המתפרסמים ובדיון ער ואינטנסיבי. נקודה נוספת הראויה לציון היא שבחלק מאתרי הבית של הספריות המשפטיות מופיעה רשימת בלוגים משפטיים, על-פי חלוקה לנושאים. נתון זה מעיד על כך שהבלוגוספירה המשפטית נתפסת כחלק ממחקר משפטי לגיטימי.

נוסף על כך, בבלוגוספירה המשפטית נטען כי במקרים רבים צדדים להליכים משפטיים מסתמכים על פוסטים משפטיים במסגרת כתבי בית הדין המוגשים על-ידם. טענה דומה גורסת ששופטים פדרליים ועוזריהם המשפטיים קוראים באופן שוטף בלוגים משפטיים, וכי לחומרים הנכתבים במסגרת זו יש השפעה על פסקי-הדין הניתנים על-ידם. אנקדוטה מעניינת באה לידי ביטוי בדברים שנשא שופט בית-המשפט העליון האמריקאי, **אנתוני קנדי** (Kennedy). הוא ציין כי במקרים רבים המאמרים המשפטיים המתפרסמים בכתבי-העת המשפטיים אינם מועילים לעבודה השיפוטית השוטפת, שכן הם מתפרסמים "לאחר מעשה". במקרים אלו, כשבחן כמה עוזרי המשפטיים מסתייעים, מצא כי הם קוראים בלוגים משפטיים. במקרים מעטים בתי-המשפט בארצות-הברית מפנים במפורש בפסקי-הדין שלהם לבלוגים מקצועיים; אולם יש להודות כי ציטוט פוסטים מבלוגים משפטיים בפסקי-דין הוא עדיין אנקדוטלי, והבלוגוספירה המשפטית מתגאה בכל אירוע בו נזכר פוסט משפטי בהליכים פורמליים.²⁴

ב. הבלוגוספירה המשפטית בישראל

כתיאורה של חוקרת האינטרנט כרמל ויסמן, "הניסיון לספור בלוגים דומה לניסיון לספור כוכבים או מספר תאים בגוף ברגע נתון"²⁵ – זאת מפני שבלוגים מתווספים ונעלמים כל העת. יתרה מזאת, סקירה ממצה של הכתיבה המשפטית ברשת הישראלית איננה נמצא, שכן לא קיים אינדקס מהימן כלשהו של בלוגים משפטיים, או אפילו הסכמה על אתרים כלשהם הנמצאים במרכזו של הדיון. זאת, בשונה מהמצב בארצות-הברית, שם כאמור הבלוגוספירה המשפטית מתועדת באופן ברור. אחת ממטרותינו במאמר זה היא להתוות קווים ראשוניים לרמותה של הבלוגוספירה הישראלית ולמאפייניה. לשם כך הרכבנו אינדקס של 67 בלוגים משפטיים בעברית מסוגים שונים: אקדמיים ומקצועיים, כלליים וכאלה המתמקדים בסוגיה משפטית אחת. ניסינו לכלול ברשימה בלוגים

הפועלים על גבי פלטפורמות טכנולוגיות שונות ומתאפיינים בסגנון כתיבה מגוון.²⁶ כמו-כן, הפצנו בין כותבי הבלוגים המשפטיים בישראל שאלון קצר, במטרה לעמוד על דעותיהם ביחס לבלוגוספירה המשפטית הישראלית ומידת ההשפעה שלה.²⁷

15 מהבלוגים ברשימה נכתבים על-ידי אנשי אקדמיה ו-44 על-ידי עורכי-דין. שישה הם בלוגים קבוצתיים, ושבעה מתרכזים בעיקר בנושאים של שינוי חברתי. 49 מן הכותבים הם גברים, ו-14 הן נשים. מבחינת פלטפורמות טכנולוגיות, 19 מהבלוגים פועלים במסגרת אתרים כלליים לניהול בלוגים (כגון wordpress.com ו-blogspot.com), 21 ממוקמים בשם-מתחם (דומיין) עצמאי, 17 פועלים במסגרת הרשת החברתית "דה-מרקר קפה" (cafe.themarker.com) ו-5 במסגרת אתר "מחלקה ראשונה" (News1.co.il).

1. בלוגים אקדמיים

ככלל, ניתן לומר שלפחות לעת הזו, הקהילה המשפטית האקדמית בישראל ברובה אינה משתתפת בכתיבה ברשת, וזאת על אף שניצנים ראשונים של כתיבה אקדמית משפטית ברשת הופיעו בעברית כבר בשנת 2004.²⁸ ככל הנראה מרבית הכותבים האקדמיים בישראל המבקשים לפנות לקהל רחב יותר עושים זאת באופן מתווך, בעיקר על-ידי פרסום מאמרי-דעה בעיתונות הכללית. מבחינה זו המצב בארץ שונה בעליל מארצות-הברית, שם כאמור ניתן להבחין במעורבות אקדמית אינטנסיבית בבלוגוספירה המשפטית.

תת-קבוצה מעניינת במיוחד במסגרת הבלוגים האקדמיים היא הבלוגים האקדמיים-הקבוצתיים הפקולטטיים, בהם כותבים במשותף כותבים שונים מאותו מוסד אקדמי. בניגוד למצב בארצות-הברית, בישראל יש דוגמאות ספורות לכתיבה אקדמית משותפת מסוג זה, על אף ריבוי המוסדות להשכלה גבוהה בתחום המשפט. שתי דוגמאות בולטות הן בלוג המרצים למשפטים באוניברסיטה העברית (<http://hebrewu-law.blogspot.com>) ובלוג המרצים באוניברסיטת חיפה (<http://haifalawfaculty.blogspot.com>).²⁹ בדומה לבלוגים של פקולטות בחו"ל, המדובר בבלוגים בהם מתפרסמים פוסטים ומאמרי דעה של מרצי הפקולטות.

על חוסר-הפופולריות של הבלוגים הפקולטטיים בישראל ניתן לעמוד מסקירת בלוג המרצים באוניברסיטת חיפה, הוותיק מבין השניים (הוקם ביולי 2006). בעוד שבשנת הקמתו הראשונה התפרסמו בבלוג מעל 90 רשומות, במהלך השנה האחרונה התפרסמו בו ארבע רשומות בלבד. ייתכן כי העובדה שבלוג מסוג זה עוסק במגוון רחב של נושאים, בהתאם לתחומי ההתעניינות של מרצי הפקולטה, מקשה עליו לגייס קהל קוראים קבוע, וכתוצאה מכך מרצי הפקולטה מאבדים עניין בפרסום תדיר בו.³⁰ כאשר לבלוג המרצים באוניברסיטה העברית טרם ניתן להגיע למסקנות, שכן הוא הוקם אך בספטמבר 2010 (ומאז פורסמו בו עשרות בודדות של רשומות). יצוין עוד כי חלק הארי של הפוסטים בבלוג זה הוא פרסום-מחדש של מאמרי דעה שפורסמו בעיתונות המודפסת.³¹

הסוג השני הבולט של הכתיבה האקדמית מורכב מבלוגים אקדמיים פרטיים, המנוהלים באופן אישי על-ידי כותב שהוא חבר סגל אקדמי או סטודנט. חלק משמעותי מן הבלוגים הללו כוללים, בצד כתיבה אקדמית-מקצועית, גם כתיבה אישית, מן הסוג המקובל יותר בבלוגים כלליים. כותבי הבלוגים הללו מקפידים להגיב באופן תדיר למגיבים בבלוגים ולעודד את השיחה בבלוג, ונוסף על כך, חלקם של הכותבים מנהלים גם חשבון פעיל ברשת טוויטר, ועומדים, כך אנחנו מתרשמים, בקשר הדוק עם הבלוגוספירה הכללית בישראל.

2. בלוגים חברתיים-משפטיים

הסוג השני של בלוגים משפטיים אותו סקרנו, סוג שחופף לעתים באופיו ונושאו לבלוגים האקדמיים, מורכב מבלוגים שנכתבים על-ידי פעילים חברתיים, בעיקר עורכי-דין למען שינוי חברתי, במטרה מוצהרת להעלות נושא ספציפי למודעות. דוגמה בולטת לסוג זה הוא הבלוג "לסה פסה" המתמקד בזכויות מהגרים (www.mehagrim.org), אותו כותבים עו"ד יונתן ברמן ממקוד הסיוע לעובדים זרים ועו"ד עודד פלר מהאגודה לזכויות האזרח. דוגמה נוספת היא הבלוג "האח הקטן", המנוהל על-ידי עו"ד אבנר פינצ'וק מהאגודה לזכויות האזרח ומתמקד בפרטיות, חופש ביטוי וזכויות מידע (www.pratiut.co.il).

מעניין לראות כי על אף שקהילת פעילי זכויות-האדם בישראל היא קהילה מצומצמת וקרובה וההיכרות האישית בין כותבי הבלוגים גדולה (רבים מהם עובדים כקולגות), הקישורים בין הבלוגים השונים מצומצמים מאוד. רוב הבלוגים שסקרנו בקהילות השונות לא כללו כל הפניה לבלוגים אחרים, למשל במסגרת "בלוגרול". גם בבלוגים שכללו רשימת הפניות, מדובר היה בהפניה אחת או שתיים לכל היותר. החיסרון הבולט בהיעדר הקישוריות בין הבלוגים המשפטיים הוא שללא קישורים לא ניתן ליצור "קנון בלוגוספרי" שסביבו יכולה להתהוות קהילה אינטרנטית אפקטיבית. קיומה של בלוגוספירה רחבה היא תנאי הכרחי לכך שהכותב היחיד וקוראיו יוכלו לראות את הבלוג כדבר-מה שמתקיים בתוך חלל ציבורי רחב יותר, לצד בלוגים ובלוגרים רבים אחרים. כמו כן, ללא מערכת של יחסי קישור והדדיות בין בלוגים וכותבים, לא נהנים הבלוגרים מההחצנות החיוביות הנובעות מקיומה של רשת בלוגים ענפה – דיון ער ומעורב יותר, קהילת קוראים מגוונת ותוכן עשיר ועדכני, אשר מעודדים לכשעצמם כתיבה מרובה יותר. עדויות לקשרים המינימליים שבין הבלוגים עלו גם בסקר ששלחנו לכותבי הבלוגים אותם כחנו, בו רובם הודו כי אינם קוראים בלוגים משפטיים אחרים, או השיבו שהם קוראים בלוגים בולטים ספורים בלבד. אנו סבורים כי היעדרם של קישורים-הדדיים ממין זה הוא אחד הגורמים העיקריים לכך שהבלוגוספירה המשפטית הישראלית, על אף ההיכרות האישית בין הכותבים בה, אינה כוללת תחושת קהילה, אינה מעודדת את הכותבים לשיתוף פעולה ולתגובות הדדיות ואינה נהנית מיכולת השפעה ממשית על השיח הציבורי. המבנה הבלתי-מקושר של הבלוגוספירה המשפטית הישראלית החברתית פוגע באופן משמעותי ביכולת לקדם באופן משותף ולהעלות על סדר היום נושאים לשינוי חברתי. ללא הפריה הדדית קשה ליצור קבוצות של בלוגרים אקדמיים וחברתיים עם אג'נדה משותפת או להעשיר את הדיון בסוגיות חשובות שעל סדר היום.

יצוין כי תהליך היעדרם של הבלוגרולים מהנוף הבלוגוספירי והפחתת הקישורים הישירים בין בלוגים הוא חלק מתהליך רחב יותר בבלוגוספירה הישראלית, ככל הנראה נוכח המעבר של חלק מהאינטראקציה החברתית לרשתות חברתיות כגון טוויטר ופייסבוק. יחד עם זאת, הפגיעה בבלוגוספירות מתהוות, כמו הבלוגוספירה המשפטית, היא קשה הרבה יותר מאשר הפגיעה בבלוגוספירות המבוססות, בהן הקשרים הבין-בלוגיים כבר התבססו על-ידי המשתמשים והכותבים (ומתוחזקים, למשל, על-ידי הפניות לפוסטים פרטניים).

3. בלוגים הנכתבים על-ידי עורכי-דין

הקבוצה השלישית של בלוגים משפטיים ברשת הישראלית מורכבת מבלוגים הנכתבים על-ידי עורכי-דין מן השוק הפרטי. מסקירה ראשונית עולה כי כתיבה על-ידי עורכי-דין, בתחומי התמחותם, עולה מבחינה מספרית באופן משמעותי על מספר הבלוגים האקדמיים והחברתיים: הערכתנו היא כי ברשת הישראלית קיימים, לכל הפחות, כמה עשרות בלוגים הנכתבים על-ידי

עורכי-דין פרטיים. כמה מעורכי-הדין המנהלים בלוגים היו מן הכותבים הראשונים בבלוגוספירה הישראלית בכלל (כך, למשל, הוא הבלוג של עו"ד יהונתן קלינגר, Intellect or Insanity, שהוקם בשנת 1996 (<http://2jk.org/praxis>)). נוסף על כך, הבלוגים הנכתבים על-ידי עורכי-דין מגוונים יותר מבחינת תחומי משפט מאשר הבלוגים האקדמיים. בעוד שהכותבים האקדמיים עוסקים רובם במשפט ציבורי, בין הבלוגים המקצועיים שסקרנו נמצאו בלוגים העוסקים בדיני משפחה, אינטרנט, קניין רוחני ומשפט פלילי. זאת ועוד, הרשומות הספציפיות ממוקדות הרבה יותר, ועוסקות פעמים רבות בהצגת סוגיה משפטית קונקרטית ובפתרונה. בכך ממלאת כתיבתם של עורכי-הדין, במידת-מה, חלל שנפער בכתיבה האקדמית עם המעבר מהכתיבה המסורתית הדוקטרינרית לדיונים בינתחומיים ותיאורטיים.

הסיבה לפופולריות של בלוגים של עורכי-דין היא התרומה המשמעותית שכתבת בלוג עשויה לתרום לשיווק-עצמי ולפרסום מקצועי של עורך-הדין. פוסטים רבים הנחזים לעסוק בנושאים מקצועיים מתגלים כאמתלא לשיווק העצמי של עורך-הדין, וכוללים הפנייה מקושרת בולטת בפוסט לאתר המשרד ולפרטי ההתקשרות. עורכי-דין רבים נעזרים בבלוגים כדי להגביר את נראותם ברשת האינטרנט ואת דירוגם במנועי חיפוש. במספר בלוגים אף מצוין בפירוט כי הבלוג מנוהל על-ידי משרד יחסי ציבור. יצוין כי לבלוג יתרון ייחודי בהקשר זה לעורכי-דין, שכן ניהול בלוג אינו נחשב לפרסום אסור בהתאם לכללי האתיקה של לשכת עורכי-הדין.³² מעבר לתועלת שבפרסום, כתיבת בלוגים ושימוש ברשתות חברתיות מסייעים לעורכי-הדין ביצירת קשרים מקצועיים במסגרת הקהילה המשפטית ובגיוס לקוחות חדשים. אשר על כן, קהל-היעד של הבלוגים כולל בדרך-כלל לקוחות קיימים ופוטנציאליים ועורכי-דין אחרים, שאליהם פונה הכותב על-ידי עדכון בחדשות ובתיקים בתחום מומחיותו. בכך משפר עורך-הדין את המוניטין המקצועי שלו במסגרת הקהילה המשפטית.

נציין כי סוג נוסף של כתיבה משפטית, שלא נכלל בסקירה שלנו, מתבטא בפרקטיקה הנפוצה אצל עורכי-דין רבים לנהל רשימות תפוצה לקהל מצומצם ("ניוזלטר משפטי") כדרך להבניית מעמדם בקהלים רלוונטיים ולשמירת אקסקלוסיביות התוכן המוצע על-ידם.³³ בדרך כלל התכנים במדיום זה מתמקדים בחידושים כלליים בתחום המשפט הרלוונטי, ללא הממד האישי המאפיין את הבלוגוספירה המשפטית.³⁴

4. הפיצול בין האקדמיה לפרקטיקה בבלוגוספירה הישראלית

סקירת הבלוגים האקדמיים-חברתיים מחד גיסא, והבלוגים המקצועיים של עורכי-הדין מאידך גיסא, מלמדת כי מדובר בשני עולמות בלוגוספריים נפרדים לחלוטין. ראשית, שני סוגי הבלוגים מתנהלים בפלטפורמות טכנולוגיות נפרדות לחלוטין – הבלוגים האקדמיים, רובם ככולם, הם בלוגים עצמאיים. רבים מהם הוקמו במקור תחת הפלטפורמה "רשימות" (notes.co.il), אשר מנהליה כחרו וסיננו את הכותבים באתר כדי ליצור מערכת בלוגים בעלת אופי אליטיסטי, ונראה כי בידול זה הצליח למשוך אליו כותבים מן האקדמיה, שלא היו פותחים בכתיבת בלוג באופן עצמאי. לעומת זאת, הבלוגים של עורכי-הדין הם פעמים רבות חלק מרשתות חברתיות (ככל שאינם ממוקמים באתרי-תדמית פרטיים ואינם ניוזלטרים מקצועיים הפונים לקהל צר).³⁵ כך, למשל, חלק ניכר מן הבלוגים הנכתבים על-ידי עורכי-דין פרטיים מתנהלים ב"דה-מרקר קפה", שהיא רשת חברתית שמטרותיה המוצהרות הן יצירת קשרים עסקיים ונטוורקינג. על אף מיתוגה העסקי, הרשת היא פלטפורמה עממית הנהנית מנראות ציבורית גבוהה, והיא מאפשרת לעורכי-הדין לפנות ללקוחות פוטנציאליים באמצעות פרסום בשפה ברורה ובנושאים הפונים אל הקהל

הרחב. כמו כן, הפלטפורמה מעודדת דיון בתגובות, ובכך מחזקת את הקשר בין הכותב לבין ציבור הקוראים ומאפשרת לקיים דיון בלתי-מתווך ולהציג את הפנים האנושיים של עורכי-הדין. דבר זה מושג באמצעות השקעה באינטראקציות בין-אישיות של עורכי-הדין עם הקהילה.³⁶ שנית, הנושאים בהם עוסקות הבלוגוספירות שונים באופן מובהק. בעוד הכתיבה האקדמית והחברתית מתאפיינת בעיקר בעיסוק בנושאים תיאורטיים מופשטים, ולצדם עיסוק מוגבר בזכויות-אדם ובנושאים חוקתיים, רוב עורכי-הדין עוסקים בסוגיות משפטיות קונקרטיות – במסגרת דיון ספציפי המופנה להדרכת הציבור הרחב באשר לזכויותיו, או כחלק מעדכון קהילת עורכי-הדין בתחום באשר לחידושים. לבסוף, כאמור, המוטיבציות העומדות מאחורי הכתיבה בשני המקרים שונות באופן מובהק. בעוד עורכי-הדין כותבים בעיקר כחלק ממהלך שיווק ומיתוג עצמי, הכתיבה האקדמית פועלת לקדם שינוי חברתי באופן משוחרר מן הקשיחות של הכתיבה האקדמית המקובלת. התוצאה היא שני עולמות חופפים, אך מנותקים במידה רבה זה מזה.

5. השפעתה החברתית של הבלוגוספירה המשפטית בישראל

מהניתוח לעיל עולה כי הבלוגוספירה המשפטית בישראל מצומצמת, ונדמה כי, לפחות לעת עתה, השפעתה החברתית אינה רבה. גם מן הסקר שערכנו עולה כי היקף הקוראים של הבלוגים המשפטיים אינו רב.³⁷ כמו-כן, רוב המשיבים לסקר ציינו כי להערכתם, ההשפעה של הבלוגוספירה המשפטית הישראלית על בתי-המשפט, על החקיקה ועל האקדמיה היא נמוכה. יחד עם זאת, מעניין לציין כי רבים סברו שלבלוגוספירה המשפטית הישראלית השפעה ניכרת על הכתיבה בעיתונות ועל הבלוגוספירה הכללית (הלא-משפטית). הסבר אפשרי להערכות אלה הוא האופי הסגור במידה רבה של הכתיבה בבלוגוספירה, אשר גם אם ביכולתה להשפיע על השיח הפנימי, אין בה כדי להשפיע בצורה משמעותית על מהלכים משפטיים פורמליים.

אם נכונה התפיסה לפיה קיים שיח בלוגוספירי פנימי, מתעוררת השאלה מה הוא אופיו של שיח זה? בפרט, יש לשאול האם הבלוגוספירה המשפטית מציגה אלטרנטיבה לשיח המשפטי ההגמוני? התשובה לשאלה זו היא מורכבת. מצד אחד, מבחינה מספרית נראה כי רוב הבלוגים המשפטיים – ובעיקר אלו המכוונים לקהל הרחב – שייכים לעורכי-דין פרטיים, המתארים את המצב המשפטי הקיים אך אינם מבקשים לאתגר אותו, ובכך מחזקים את התפיסה השלטת בחברה. אך מצד שני, מספר הבלוגים ותפוצתם אינם חזות הכל. ראשית, חלק מן הבלוגים העוסקים בנושא ספציפי מהווים מקור מידע אמין ועדכני עבור פעילים חברתיים, אנשי אקדמיה, קובעי מדיניות ואנשי תקשורת.³⁸ הדבר חשוב בעיקר באשר לנושאים אשר לגביהם אין מקורות מידע איכותיים. שנית, הבלוגוספירה המשפטית מעניקה מרכזיות וכוח לרעיונות חתרניים, אשר רק לעתים רחוקות מקבלים ביטוי בשיח הציבורי במדיומים אחרים (למשל בתקשורת הממוסדת). הבלוגים הנקראים והמשפיעים ביותר ברשת המשפטית הישראלית מנהלים על-ידי כותבים שמטרתם המוצהרת היא להציג סדר-יום חלופי, החותר כנגד האינטרסים המוצהרים של הממשלה ובעלי ההון. מהסקר שערכנו עולה כי הבלוגים המשפטיים הפופולריים הם בעלי אוריינטציה חברתית והם זוכים לפופולריות רבה על אף שעמדותיהם מנוגדות פעמים רבות לעמדה הרווחת בציבור. אשר על כן, הבלוגוספירה המשפטית מציגה אפשרות לשינוי פנים-פרופסיונלי, על-ידי הצגת עמדות חדשות בפני הקהילה המקצועית עצמה – עורכי-הדין ואנשי האקדמיה הצורכים את הבלוגים – ובפני הקהל הרחב. עם זאת, אנו מודעים לכך שיש לקרוא טענה זו בהירות; שכן תמונת המציאות אותה מציירת הבלוגוספירה, המעניקה מקום רב במיוחד לעמדות-שוליים, היא פעמים רבות תמונה מוטוה, שאין בה כדי להצביע על אפשרות של שינוי אמתי בחברה.³⁹

לסיכומה של נקודה זו, אנו סבורים כי על אף מגבלותיה המתוארות לעיל של הבלוגוספירה המשפטית, טמונה בה הזדמנות לשינוי חברתי, גם אם הוא רחוק מאוד מן התקוות האוטופיסטיות שמייחסים לבלוגוספירה לא פעם. מעת לעת, רעיונות שמקורם בבלוגים יוצאים מתוך "תיבת התהודה" הסגורה של הבלוגוספירה ומשפיעים על השיח הכללי. כוחה של הבלוגוספירה לקדם שינוי נעשה עז במיוחד שעה שנוצרות קואליציות של בלוגים שונים לקידום סוגיה ספציפית. בהקשר זה ראוי לציין את המאבק האפקטיבי שניהלה הבלוגוספירה הישראלית הפוליטית כנגד הקמת המאגר הביומטרי, אשר השפיע באופן ניכר על השיח הציבורי בתחום ובהמשך גם על דיוני הכנסת בנושא.⁴⁰

4. סיכום והצעות

בבלוגוספירה המשפטית טמון פוטנציאל לשינוי-עומק של השיח המשפטי. ראשית, היא מסייעת בהנגשת המשפט הקיים לציבור הרחב; ושנית, היא פותחת פתח לקהלים חדשים לבטא את עמדותיהם במסגרת השיח המשפטי, ומאפשרת לקולות מושתקים ורדיקליים להישמע. הבלוגוספירה מעודדת ייצור ידע משפטי חדש שלא נמצא לו מקום בכתיבה האקדמית המסורתית: ידע מידי, אקטואלי, שאינו מבקש בהכרח לקדם תיאוריות רחבות-היקף אלא להוסיף תובנות קונקרטיות באשר להתפתחות המשפטית השוטפת. כתיבה זו מזמינה את הקהלים השונים לקיים דו-שיח עם הכותבים המשפטיים ולעורר דיון בסוגיות שעל הפרק. אשר על כן, חשוב לשאול: מה צופן העתיד לבלוגוספירה המשפטית הישראלית? האם בעתיד נראה בישראל בלוגוספירה משפטית מבוססת המשפיעה על סדר היום המשפטי והציבורי? או שמא הבלוגוספירה המשפטית הישראלית תמשיך לדרוש, להוות כותרת ריקה מתוכן לקבוצה נפרדת של בלוגים משפטיים הנעדרים זיקות-גומלין ועומק אקדמי ומקצועי? קשה, כמובן, להתנבא בעניין זה. נוכל רק להצביע על כיווני פעולה רצויים, שיסייעו לממש את הפוטנציאל הטמון בבלוגוספירה המשפטית בישראל. היבט אחד ומרכזי הוא הצורך במעורבות אקדמית ענפה יותר בבלוגוספירה המשפטית. כפי שראינו, הבלוגים האקדמיים מהווים בארצות-הברית את המוקד ואת אבן הפינה של הבלוגוספירה המשפטית.⁴¹ בישראל, לעומת זאת, המעורבות האקדמית בבלוגוספירה נמוכה. אנו תקווה כי בהבאת הסוגיה לתשומת הלב האקדמית יהיה כדי להוביל ליתר מעורבות של אנשי האקדמיה בישראל בבלוגוספירה המשפטית. ייתכן גם והמעורבות האקדמית תתרחב ככל שיצטרפו יותר אקדמאים צעירים לשורותיה, כאלה המורגלים בקריאת בלוגים משפטיים באופן תדיר.

על-מנת לעודד כתיבה אקדמית נוספת בבלוגוספירה המשפטית אנו מציעים, ראשית, כי ייבחנו שינוי של מערך התגמולים באקדמיה בישראל, באופן שיעודד מרצים לקחת חלק פעיל בבלוגוספירה המשפטית הישראלית. מדובר במעגל המזין את עצמו – שכן ככל שהבלוגוספירה המשפטית בישראל תצבור תאוצה ונראות ציבורית, כך יגדל התמריץ של בתי-הספר למשפטים בישראל לתגמל מרצים בגין מעמדם בה, על מנת לפרסם את הסגל האקדמי בבית-הספר; ובה בעת, שינוי מערך התגמולים יעודד את המרצים לפרסם במסגרת בלוגים. שנית, גם במצב המוסדי הקיים, ובהתבסס על הניסיון האמריקאי, נציע לעודד את המעורבות האקדמית באמצעות בלוגים קבוצתיים, כללים ונושאים, דוגמת הבלוגים הפקולטטיים. כפי שראינו, הבלוגים הקבוצתיים נהנים מיתרונות שונים על-פני הבלוגים האישיים, ובראש ובראשונה עומדת להם העובדה כי הם מובילים ליצירת קהילה מגובשת ומעורבת, כפי שהוסבר לעיל. יתרונות נוספים הגלומים בבלוגים הקבוצתיים הם תעבורת רשת גדולה יותר (המבטאת כניסות של קוראים לבלוג), והשקעה נמוכה

יותר הנדרשת מכל משתתף ומשתתף. ככל שהמדובר בבלוגים פקולטטיים, ניתן גם להרחיב את השימוש בהם ככלי חינוכי חדשני, אשר במסגרתו המרצים יוכלו לקדם דיון בין קהל הסטודנטים מחוץ לכיתה הלימוד.⁴² דיון מסוג זה יכול לערב גם את הקהל הרחב, באופן שיחזק את הקשר בין האקדמיה לקהילה הסובבת אותה. ניתן אף לעודד כתיבה של הסטודנטים בבלוג הפקולטטי, כהתנסות ראשונה בכתיבה משפטית-ציבורית.⁴³

מישור שני נעוץ בכתיבה על-ידי פעילים חברתיים. אנו סבורים כי בישראל ארגוני החברה האזרחית יכולים ליטול את הבכורה בהובלת הבלוגוספירה המשפטית. ארגונים אלו כוללים, לרוב, מחלקות משפטיות מקצועיות המתמחות בתחומי משפט שונים, אשר להן הכישורים הנדרשים לשם קידום התחום ולשם השפעה באמצעותו על סדר היום הציבורי והמשפטי בישראל. נוכח הפוטנציאל לתרומה חברתית הטמון בבלוגוספירה, עליו עמדנו בפתח המאמר, מן הראוי כי ארגונים הפועלים לשינוי חברתי יעשו שימוש בכלי זה על מנת לקדם את הנגישות למשפט ואת הפלורליזם בשיח המשפטי.

לבסוף, היבט נוסף ומרכזי להתפתחותה של הבלוגוספירה המשפטית בישראל היא זיקת הגומלין בין הבלוגים השונים העוסקים בתחום. כאמור, כיום הבלוגים המשפטיים מנותקים זה מזה, גם במקרים בהם הם עוסקים בתחומים דומים. פרגמנטציה זו קשה במיוחד, שכן כפי שהראינו, התקווה לשינוי חברתי שיקודם על-ידי הבלוגוספירה המשפטית טמונה בעיקר בפעילות משותפת הנסמכת על כוחה של הרשת כולה, ולא על בלוג זה או אחר. ייתכן שמענה לבעיה זו מצוי בכוחן של הרשתות החברתיות, ובראשן פייסבוק וטוויטר, שבידו לסייע בהפצת פוסטים רלוונטיים בתוך הקהילה המשפטית ובציבור הרחב. לבסוף, אנו מקווים כי אינדקס הבלוגוספירה המשפטית הישראלית, כפי שנערך על-ידנו,⁴⁴ יסייע בהיכרות ההדדית של העוסקים במלאכה ויהיה בו כדי לסייע בקשר בין כותבי הבלוגים השונים. קישוריות ממין זה תגביר את היתרונות שבניהול בלוג וכן תחשוף את הציבור הרחב לכתיבה המשפטית הקיימת בעברית.

הערות

אנו מבקשים להודות לחברים ועמיתים שקראו טיוטות של רשימה זו והעירו הערות חשובות ומועילות: אורי אהרונסון, ערן בילינסקי, אירית בלאס, גרשון גונטובניק, גיל גן-מור, שרון גפן, אייל גרוס, דינה זילבר, גלית לובצקי ורובי ציגלר. תודה גם למאיה מארק ולחברי מערכת כתב-העת "מעשי משפט" על הערותיהם מאירות העיניים.

1 Margaret A. Schilt, *Is the Future of Legal Scholarship in the Blogosphere?*, LEGAL TIMES, Aug. 31, 2007.

2 קבוצה חשובה של משפטנים שלמיטב בדיקתנו אינם נוטלים חלק בבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית ובישראל היא קבוצת המשפטנים הציבוריים, הפועלים בגופי הרשות המבצעת. ניתן להניח כי הדבר נובע מהמגבלות הפורמליות המוטלות על עובדי מדינה (ראו: דפנה ברק-ארז "חופש הביטוי של עובדי-ציבור" עיוני משפט טז 369 (1991)). גם ציבור השופטים אינו נוטל, ככלל, חלק בבלוגוספירה המשפטית, ניתן להניח שמטעמים דומים.

3 ראו דוגמאות בהמשך הדברים. בשנת 2006 נערך בבית-הספר למשפטים של אוניברסיטת הרווארד סימפוזיון שכותרתו: "כיצד בלוגים משנים את ההגות המשפטית?". ההרצאות שנישאו בכנס כונסו בכרך 84 של כתב-העת המשפטי של בית-הספר למשפטים של אוניברסיטת וושינגטון. ראו: Paul L. Caron, *Are Scholars Better Bloggers? Bloggership: How Blogs are Transforming Legal Scholarship*, 84 WASH. L. REV. 1025 (2006).

4 .Lyle Denniston, *Legal Blogs: The Search for Legitimacy*, 11 NEXUS 17 (2006)

- Adam Liptak, *When Rendering Decisions, Judges are Finding Law Reviews Irrelevant*, N.Y. 5
 Harry T. Edwards, *The Growing Disjunction Between Legal* **ראו גם:** TIMES, Mar. 19, 2007 at A8.
Education and the Legal Profession, 91 MICH. L. REV. 34, 50 (1992).
- Douglas A. Berman, *Scholarship in Action: The Power, Possibilities, and Pitfalls*: 6
for Law Professors Blogs, 84 WASH. U. L. REV. 1043 (2006)
- .Orin S. Kerr, *Blogs and the Legal Academy*, 84 WASH. U. L. REV. 1127 (2006) 7
- .Kate Litvak, *Blog as a Bugged Water Cooler*, 84 WASH. U. L. REV. 1061 (2006) 8
- ראו אתר הבית של "משפטים על אתר", <http://mishpatimonline.wordpress.com/>. האופי המגיב 9
 והאקטואלי של הרשימות המתפרסמות ב"משפטים על אתר" בא לידי ביטוי, למשל, בדיון בהליכים
 המשפטיים שעסקו במעמדו של שר המשפטים בהליך החנינה. לאחר מתן פסק-הדין של בית-המשפט
 העליון בבג"ץ 10021/06 זוהר נ' שר המשפטים (טרם פורסם, 23.12.2008), התפרסמה רשימת ביקורת
 על פסק-הדין ב"משפטים על אתר" (ראו יוסי נחושתן "המעמד של חתימת הקיום במסגרת הליך החנינה
 (בעקבות בג"ץ 10021/06 זוהר נ' שר המשפטים)" **משפטים על אתר ב** (2010)). העמדה שהובעה
 במאמר אומצה על-ידי בית-המשפט העליון בהרכב מורחב, בדיון נוסף על ההלכה שנפסקה בפסק-
 הדין, בדנג"ץ 219/09 שר המשפטים נ' זוהר (טרם פורסם, 29.11.2010). בית-המשפט אָזכר בפסק-דינו
 את המאמר שפורסם ב"משפטים על אתר".
- ראו למשל את הבלוג EJIL:Talk!, שהוא הבלוג הנלווה לכתב-העת European Journal of International Law, 10
 Law, באתר www.ejiltalk.org. כן ראו את: Yale Law Journal Online, שהוא הפלטפורמה האינטרנטית
 של כתב-העת הנודע Yale Law Journal באתר <http://goo.gl/FzjMl> / באתר Berman 11
 לעיל ה"ש 6, בעמ' 1048.
- Kerr, לעיל ה"ש 7. 12
- ראו: Sara Hale, *Lawyers at the Keyboard: Is Blogging Advertising and if So, How should it be* 13
 (2007) 669 *REGULATED?*, 20 GEO. J. LEGAL ETHICS
- המגבלות האתיות החלות על פרסום עצמי של עורכי-דין על פרסום בבלוגוספירה המשפטית. שאלה
 חשובה זו חורגת מגדר הדיון כאן.
- Colin Samuels, *Humanizing the Profession: Lawyers Find Their Public Voices Through* 14
 Blogging, 11 NEXUS 89, 95 (2006). דאגלס ברמן טוען כי בלוג משפטי מאפשר לפרופסור למשפטים
 להגיע ולהיות בקשר עם קהל רחב ומגוון של קוראים. הוא מעיד כי הבלוג שלו מאפשר לו להפיץ
 את רעיונותיו לקהל קוראים בינלאומי הכולל שופטים, מעצבי מדיניות ציבורית ועורכי-דין ממדינות
 שונות, אקדמאים מדיסציפלינות שונות, עיתונאים ממגזרים שונים, והציבור הכללי. ראו עוד: Berman,
 לעיל ה"ש 6, בעמ' 1049. ברמן מתאר שם את המידע הרב שהוא מקבל מקהל הקוראים שלו בנושאים
 האקדמיים בהם הוא עוסק, לרבות מידע שלא היה יכול לקבל בכל דרך אחרת. על רקע זה הוא טוען כי
 הכתיבה בבלוג משמשת עבורו ככלי מחקר ראשון במעלה.
- .Paul Butler, *Blogging at BlackProf*, 84 WASH. U. L. REV. 1101 (2006) 15
- כתיבה רבה הוקדשה למיפוי הדרך שבה מודרות קבוצות מוחלשות מן השימוש באינטרנט לשם הפצת
 דעות ורכישת ידע, בשל הפער בנגישות לכלים הממוחשבים (פער זה מכונה "הפער הדיגיטלי" – The
 Digital Divide). לסקירה של כתיבה זו ראו: Paul DiMaggio, Eszter Hargittai, W. Russell Neuman,
 & John P. Robinson, *Social Implications of the Internet*, 27 ANN. REV. SOC. 307 (2001)
- נתון זה מופיע בתיאור דירוג הבלוגים המשפטיים הנערך מדי שנה על-ידי כתב-העת של לשכת עורכי-
 הדין האמריקאית www.abajournal.com/magazine/article/aba_journal_blawg_100. הערכת היקף
 הבלוגוספירה המשפטית היא מלאכה מורכבת, כמוכן, בהתחשב באופי הדינמי של התחום ובהיעדר
 הסדרה מרכזית מכל סוג שהוא.
- מתוך 200 משרדי עוה"ד המובילים בארצות-הברית, ל-123 משרדים יש בלוגים משפטיים ברשת 18
 האינטרנט. ראו Kevin O'Keefe, *State of the AmLaw 200 Blogosphere*, November 2010,

- <http://kevin.lexblog.com/2010/11/articles/large-law/state-of-the-amlaw-200-blogsphere-november-2010/>
- 19 ראו, לדוגמה, את רשימת 100 הבלוגים הבולטים המתפרסמת מדי שנה על-ידי מגזין לשכת עורכי-הדין האמריקאית; האתר הקנדי CLawBies מפרסם אף הוא רשימה שנתית של בלוגים משפטיים מצטיינים: www.clawbies.ca.
- 20 לדוגמה, בעקבות פרסומו של הספר CASS R. SUNSTEIN, NUDGE: IMPROVING DECISIONS: ABOUT HEALTH, WEALTH, AND HAPPINESS (2009), נפתח בלוג משפטי <http://nudges.org>. הבלוג ממשיך להתעדכן באופן שוטף גם בראשית שנת 2011. ראו גם את הבלוג The Constitution in 2020, המלווה את הספר בעל אותו שם, אותו ערכו Jack Balkin ו- Reva Siegel – www.constitution2020.org.
- 21 ראו לדוגמה את הבלוג Real Lawyers have Blogs באתר <http://kevin.lexblog.com/>, במסגרתו מתפרסמת מעת לעת רשימת פוסטים מומלצים מהבלוגוספירה המשפטית תחת הכותרת "Best in the Law Blogs".
- 22 ראו, לדוגמה: J. Robert Brown Jr., *Of Empires, Independents, and Captives: Law Blogging, Law Scholarship, and Law School Rankings*, U. DENVER LEGAL STUDIES RESEARCH PAPER No. 08-04 (2008), Available at <http://ssrn.com/abstract=1094806>. דוגמה בולטת לכך היא הודעתו של לארי ריבשטיין, מרצה למשפטים מאוניברסיטת אילינוי, על סגירת הבלוג העצמאי שלו, Ideoblog, אותו ניהל במשך שש שנים, ומעבר לכתיבה במסגרת הבלוג הקבוצתי Truth on the Market. ריבשטיין הסביר את המעבר ברצונו להגדיל את תפוצת דעותיו. ראו: <http://truthonthemarket.com/2010/05/19/from-ideoblog-to-totm/> (May 19, 2010).
- 23 ניתן לאתר בלוגים רבים של פקולטות למשפטים מארצות-הברית ומקנדה. ראו, לדוגמה: בלוג הפקולטה למשפטים באוניברסיטת שיקגו (<http://uchicagolaw.typepad.com>); בלוג הפקולטה למשפטים באוניברסיטת טורונטו (<http://utorontolaw.typepad.com>); בלוג הפקולטה למשפטים באוניברסיטת פיטסבורג (<http://madisonian.net/pittlawfaculty>); בלוג פעיל במיוחד של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת לויולה (<http://summaryjudgments.ils.edu>). לעתים מתפרסמים בלוגים על-ידי יחידות משנה הפועלות בתוך בתי-הספר למשפטים. בלוגים אלו מתמקדים בתחומים ספציפיים. כך, לדוגמה, ניתן לאתר בלוג בנושא "משפט מנהלי השוואתי", המנוהל על-ידי "יוזמת המשפט המנהלי השוואתי" בבית-הספר למשפטים באוניברסיטת ייל (<http://blogs.law.yale.edu/blogs/compadlaw>); בלוג נוסף עוסק ברגולציה ומתפרסם על-ידי "תוכנית הרגולציה של אוניברסיטת פן" הפועלת בבית-הספר למשפטים (www.law.upenn.edu/blogs/regblog).
- 24 הבלוג המשפטי Law X.0 מפרסם רשימה מפורטת של פסקי-הדין שאזכרו פוסטים שפורסמו בבלוגוספירה המשפטית. ראו: http://3lepiphany.typepad.com/31_epiphany/cases_citing_legal_blogs (July 30, 2007). לזיכרון, עד כה לא אוזכר בפסק-דין בישראל פוסט מהבלוגוספירה המשפטית.
- 25 ראו כרמל ויסמן "השידור הציבורי פוגש את ההסדרות המקוונות: תפקידם והשפעתם של בלוגים פוליטיים בישראל" מגמות 222, 225 (2009).
- 26 את האינדקס הרכבנו בעקבות היכרותנו האישית עם הכתיבה המשפטית בעברית ברשת, ובעקבות חיפוש ממוקד של בלוגים נוספים. נוסף על כך, הפצנו שאילתא על דבר קיומם של בלוגים משפטיים באמצעות שתי רשימות תפוצה: רשימת התפוצה המנוהלת על-ידי עורך-דין דן יקיר ורשימת התפוצה "מדעי החברה – ישראל" המנוהלת על-ידי פרופ' דוד לוי-פאור. כן פרסמנו שאילתות במדיה חברתית ובקהילת "עורכי-דין ומתמחים" באתר דה-מרקר קפה. נוסף על כך, פרסמנו את האינדקס ברשת והזמנו כותבים להפנות אותנו לבלוגים נוספים שלא נכללו במסגרתו. בהמשך לכך, קיבלנו מספר פניות בעניין. את אינדקס הבלוגים המשפטיים בעברית ניתן לקרוא, נכון לחודש נובמבר 2011, בכתובת: <http://hatraklin.org/index>.
- 27 השאלון הופץ על-ידינו ל-56 מבין הכותבים, ו-19 מביניהם השיבו עלינו. הם התבקשו, בין היתר, לענות לשאלות באשר לתפוצת הבלוג אותו הם כותבים (מספר קוראים ממוצע ליום, מספר מגיבים ועוד);

- המטרה העומדת ביסוד כתיבת הבלוג; ההשפעה החברתית, להערכתם, של הבלוגוספירה המשפטית הישראלית; וכן הפניות לבלוגים משפטיים אחרים אותם הם קוראים.
- 28 למשל הבלוג "אוטוביוגרפיות" של צבי טריגר, <http://zvitriger.wordpress.com> והבלוג "כבוד אדם וחוה" של אורית קמיר, <http://2nd-ops.com/orit>. הוותיק מבין הבלוגים האקדמיים אותם סקרנו הוא "הארכיון", שהוקם ביולי 2002, ומנוהל על-ידי ד"ר עופר סיטבון (www.ofersitbon.org). עם זאת, קשה למעשה להגדירו כבלוג, מכיוון שהוא כולל רק רשומות שפורסמו במקום אחר ואוגדו לאחר מכן בבלוג.
- 29 בלוג פקולטתי נוסף, "אתר הממשל התאגידי של אוניברסיטת תל-אביב", המתמחה בתחום הממשל התאגידי, החל לפעול בחודש אוקטובר 2011 (<http://www7.tau.ac.il/blogs/law/page/2/>).
- 30 Orin Kerr, *The Rise and Fall of Law Faculty Blogs*, THE VOLOKH CONSPIRACY, Jan. 21, 2011, 30 available at <http://volokh.com/2011/01/21/the-rise-and-fall-of-law-faculty-blogs/>.
- 31 בהקשר זה כדאי לציין כי ייתכן שיש קשר מסוים בין היכולת לפרסם מאמרי-דעה בעיתונות המודפסת לבין כדאיותה של כתיבת בלוג. יש לזכור כי בעוד בארצות-הברית מתחרים מאות מרצים למשפטים על פרסום בעיתונות הארצית, בישראל התחרות מועטה הרבה יותר. במצב כזה, ייתכן שבישראל הנגישות הגבוהה יחסית לעיתונות הממוסדת מקטינה את התמריץ לכתוב בלוגים על מנת לפנות לקהל הרחב.
- 32 ראו "פרסום עורכי-דין באינטרנט" באתר ועד מחוז תל-אביב של לשכת עורכי-הדין בישראל, קיצור באתר: <http://goo.gl/v4bxe>. יש שיטענו כי מדובר בהיעדר הסדרה בעייתי, שכן בניגוד לפרסום מאמר דעה בעיתון, למשל, כתיבה בבלוג מאפשרת לקשר בקלות לאתר המשרד.
- 33 ישנן גם רשימות תפוצה מסוג שונה, הפונות לקהל רחב, והמיועדות להפצת מידע לקהילה רלבנטית. כך, לדוגמה, עו"ד דן יקיר מהאגודה לזכויות האזרח מנהל רשימת תפוצה פופולרית בנושאי משפט חוקתי וזכויות-אדם.
- 34 יש להבחין בין דפוס זה, המקובל בקרב עורכי-הדין הפרטיים, לבין ניוזטריים המופצים על-ידי ארגונים לא-ממשלתיים, כדוגמת האגודה לזכויות האזרח בישראל ועדאלה – המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, שהם מפורטים יותר, כוללים ניתוח משפטי ואת דעות הכותבים.
- 35 באשר להבחנה בין בלוגוספירות כתואמת הבחנות טכנולוגיות, ראו: Yochai Benkler & Aaron Shaw, *A Tale of Two Blospheres: Discursive Practices on the Left and Right*, BERKMAN CENTER RESEARCH PUBLICATION No. 2010-6; HARVARD PUBLIC LAW WORKING PAPER No.10-33 (2010), Available at <http://ssrn.com/abstract=1611312>. במאמר, עומדים בנקלר ושו על ההבדלים שקיימים בין בלוגים ימניים ושמאליים מבחינת שימוש בטכנולוגיה, מוסדות ושיתופיות, ועל הדרך שבה השימוש שונה בטכנולוגיה מוביל להשפעות שונות על דמוקרטיה ועל הספירה הציבורית.
- 36 יש שיעמדו על האירוניה במצב זה, שבו נדרש ממשק אינטרנטי ותיווך ממוחשב על מנת לחדש את הקשר האנושי והאינטראקציה בין עורכי-הדין והקהילה, וזאת תחת מפגש בלתי-אמצעי פנים אל פנים. ואולם, נראה כי מאפיין זה אינו הולם רק אינטראקציות משפטיות. לדיון רחב בהקשר החברתי של סיטואציות מתווכות-מחשב ראו: SHERRY TURKLE, *LIFE ON THE SCREEN: IDENTITY IN THE AGE OF THE INTERNET* (1997).
- 37 כמחצית מכותבי הבלוגים השיבו כי קוראים את הבלוג שלהם עד 50 איש ליום. רק כשלושה משיבים ציינו כי הבלוג שלהם נקרא על-ידי למעלה מ-200 קוראים ביום. מספרים דומים התקבלו בתשובה לשאלה מה מספר הקוראים בעקבות פרסום פוסט חדש בבלוג. נוסף על כך, בתשובה לשאלה כמה תגובות של ציבור הקוראים מתפרסמות בתגובה לרשומה, מרבית כותבי הבלוגים השיבו כי מתפרסמות עד 5 תגובות לרשומה. אף האחרים טענו כי מתפרסמות, לכל היותר, עד 20 תגובות לרשומה. עם זאת, יש לציין שלעיתים חלק מהדיון הנלווה לפוסט המתפרסם בבלוג משפטי נעדר בפלטפורמה אחרת שאינה הבלוג עצמו, כדוגמת פייסבוק, שבה נכללת הפנייה לפוסט האמור.
- 38 כך, למשל, באשר לבלוג המשפטי המתפרסם על-ידי קואליציית הארגונים לקידום דיור בר-השגה בישראל, המהווה מוקד ידע לעוסקים בתחום זה (<http://israelaffordablehousing.blogspot.com/>).

- 39 על הריחוק האפשרי הקיים בין העמדות הכולטות בתוך הבלוגוספירה לבין ההשפעה על החברה ככלל, ניתן ללמוד למשל מן ה"בחירות" שערך הבלוג "אפלטון", המנוהל על-ידי אורי קציר, במטרה להתחקות אחר דעותיהם של הבלוגרים באשר לבחירות לכנסת ה-18 בשנת 2009. תוצאות הבחירות בבלוגוספירה היו שונות בתכלית מאלו של הבחירות הכלליות. הבחירות בבלוגוספירה הסתיימו בניצחון מרשים של "התנועה הירוקה-מימד" שגרפה 46 מנדטים (לא עברה את אחוז החסימה בבחירות הכלליות), ומיד לאחריה חר"ש עם 33 מנדטים (4 מנדטים בבחירות הכלליות). מר"צ זכתה ל-23 מנדטים (3 מנדטים בבחירות הכלליות); ו"ישראל ביתנו" לא עברה את אחוז החסימה (15 מנדטים בבחירות הכלליות). ראו: "הבחירות לכנסת ה-18: בחירת הבלוגרים (תוצאות סופיות)" (2009) www.aplaton.co.il/story_513.
- 40 לתיאור המאבק ראו אתר האינטרנט הייעודי שהוקם לנושא, <http://no2bio.org/home>, וכן רשימה של 160 בלוגים שהתגייסו לקידום הנושא, www.shookygalili.com/?p=318. דוגמה נוספת היא התגייסות האתר "עבודה שחורה" למאבק בנושא תמלוגי הגז הטבעי. כך, פורסם באתר פוסט המפנה לפוסטים שפורסמו בבלוגוספירה הישראלית בנושא זה: www.blacklabor.org/?page_id=23667.
- 41 יש שיטענו כי קיימים הבדלים עמוקים יותר בין התרבות האמריקאית לזו הישראלית, שיש בהם כדי להשפיע על התפתחות הבלוגוספירה המשפטית. כך, בארצות-הברית ישנה אמונה נרחבת בחוקה כמקור לגורמות וכבסיס לשיח פוליטי ומשפטי, ועל כן ישנו עיסוק ציבורי נרחב בסוגיות משפטיות. דבר זה משתלב עם אתוס קיצוני של חופש ביטוי ושל היכולת והצורך להגיד את דברך ב"כיכר העיר", הממשיכה או הוירטואלית. ניתן לטעון, אם כן, כי את פריחת הבלוגוספירה המשפטית בארצות-הברית יש לבחון על הרקע הזה, ולראות בה פרקטיקה שרוויה במסורת פוליטית ייחודית. ואולם, נוכח החשיבות הרבה של השיח המשפטי גם בחברה הישראלית (אשר על ה"משפטיזציה" שלה נכתב רבות), איננו סבורים כי די בהבדלים במסורות הפוליטיות כדי להסביר את חולשתה היחסית של הבלוגוספירה המשפטית הישראלית.
- 42 כיום נעשה שימוש באתרי קורס, הפועלים על פלטפורמה הייחודית לכל אוניברסיטה, ועל כן לרוב נגישים רק לסטודנטים הספציפיים של הקורס. אתרים אלו משקפים את הסתגרות האקדמיה וחוסר פתיחותה לקהל הרחב. ניתן לערוך מחשבה מחודשת בעניין זה, כך שלמצער קבוצות הדיון המתנהלות לעתים במסגרת אתרי הקורס יועברו לבלוג הפקולטטי, גם אם חומרי הקריאה יושארו באתר הקורס (כאילוץ הנגזר מדיני זכויות היוצרים).
- 43 דוגמה ראשונה לכך הוא "קול הבלוגרים" של המכללה למנהל, במסגרתו מתפרסמים בלוגים של סטודנטים הלומדים במכללה ושל בוגריה. במסגרת פרויקט זה מתפרסמים, נכון לחודש יולי 2011, שני בלוגים משפטיים.
- 44 ראו הערה 26 לעיל.

רוןן אירלמן, ציורו של פיקאסו *Buste de Femme* (1943) מוצג באקרמיה לאמנות ברמאללה, 2011.